

հաւանութեամբը ծաղկին անունը
 Սիւրբ Բաղդատի դրամ : Շումպուրը
 այսպէս կը պատմէ դիպուածը . « Եւ
 տարի (1837-ին) յունուարի առջի օրը
 Պերպիչէ գետին մէջ ճամբորդութի
 ընելու ատեն , այնպիսի տեղ մը հա-
 սանք , կ'ըսէ , ուր որ գետին ջուրը
 մէկտեղ ժողովելով՝ հանդարտ լիճ՝ մը
 կը ձևանար . ան լիճն հարաւային կող-
 մը հեռուանց մէկ բան մը տեսանք .
 հետաքրքրութիւննիս շարժեցաւ որ
 երթանք տեսնենք թէ ինչ բան է :
 Ելաւ վարները սկսան թիերը ուժով
 քաշել . վերջապէս հասանք , տեսնենք
 որ մեծ ու սքանչելի բոյս մըն է : Տաշ-
 տի ձևով ահագին տերեւ մը , որ հինգ
 վեց ոտնաչափ տրամագիծ ունէր՝ ջու-
 րին երեսը տարածուած , եզերքին
 վրայի կողմը բաց կանաչ , իսկ տակի
 կողմը ու վարի եզերքը սաստիկ կար-
 միր : Տերեւին վրայ ծաղիկն ալ անոր
 համեմատ՝ մեծ ու հիանալի բան .
 թերթերուն գոյնը ճերմակ , վարդա-
 գոյն ու մեխակի նման կարմիր : Վանի
 որ առաջ գնացինք , տեսանք որ բոլոր
 լիճներէսը ասծաղկներով սծածկուած
 էր : Եւ ծաղկին կոթը մէկ բթաչափ
 հաստութի ունի , վրան սուր ու առա-
 ձգական փուշերով . բաժակին տրամա-
 գիծը գրեթէ թիզ մըն է , իսկ վարի
 գին իրեք բթաչափ . աս բաժակին
 վրայ է ծաղիկը : Երբ որ կը բացուի՝
 հարիւրաւոր թերթերովը բոլոր բա-
 ժակը կը ծածկէ : Եւր բացուած ժա-
 մանակը բոլոր թերթերը ճերմակ են ,
 և միայն մէջտեղը մեխակի գունով
 կարմիր բիծ մը ունի , բայց ետքը կա-
 մաց կամաց բոլոր թերթերն ալ նոյն
 կարմիր գոյնը կ'առնուն : Հոտն ալ
 խիստ անոյշ է , և կ'երևնայ թէ ջրի
 շուշաններուն մէջ միայն ասիկայ հո-
 տաւէտ է : Եւ ծաղկին թշնամի տե-
 սակ մը որդ կայ որ մէջտեղի ծուծը
 ուտելով բոլոր ծաղիկը կը փճացնէ .
 մէկ ծաղկին վրայ քսան հատի չափ
 տեսանք աս որդէն » :

ԱԶԳԱՅԻՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Հայերէնագէտ Լարոպացի :

ԽՆՁՈՒԱՆ աս դարուս սկիզբները
 Լարոպացուց մէջէն խիստ քիչ մարդ-
 եղած էր որ մեր լեզուն սորվելու ետեւէ
 ըլլային , կամ ինչպէս որ պէտք է՝ լաւ
 սորվէին . անոնք ալ ընդհանրապէս
 կամ պարզ լեզուագիտութեան ա-
 խորժակէն յորդորուած՝ աս արեւե-
 լեան լեզուին ալ վեր 'ի վերոյ տեղե-
 կութիւն մը ունենալ ուզէր են , և
 կամ այլևայլ դիտաւորութեամբ մեր
 ազգին մէջ մտնել , ու պատմական՝ աչ-
 խարհագրական և եկեղեցական տե-
 ղեկութիւններ առնել մտածեր են :
 Եւսպիսիները ոչ իրենք կրցեր են
 մեր ազգին վրայ ստոյգ տեղեկութի-
 ներ ունենալ , և ոչ ուրիշներուն ըս-
 տոյգ կերպով հասկըցնել : Իսկ աս
 դարուս սկիզբէն քիչ մը առաջ , և մա-
 նաւանդ երեսուն տարիէ 'ի վեր ,
 սկսեր են Լարոպացիք հետզհետէ
 մեծ համարում առնել մեր լեզուին
 վրայ , ու մեծ ջանքով ետեւէ կ'ըլլան
 որ սորվին , և ուրիշներուն ալ սորվե-
 ցնեն : Հասկըցեր են թէ արեւելեան
 ազգաց մէջ կայ այնպիսի ազգ մըն
 ալ՝ որ առանց քիչւորութեաննայե-
 լու՝ արժանի է մեծ մտադրութեան .
 վասն զի ատենով ոչ միայն իրեն սեպ-
 հական երկիր ու տէրութիւն ունե-
 ցեր է , հապանաւ ծաղկած տէրու-
 թիւն , ծաղկած գրականութիւն ,
 բարեկարգ պատմութիւն , ու հաս-
 տատուն առաքինութիւն : Եւ աս
 կատարելութիւնները աւելի լաւ կը
 հասկընան՝ երբ որ կը բաղդատեն ու-
 ըրիշ մեզի դրացի եղած ազգերուննոյն
 պիսի յատկութեանցը հետ : Եւստի
 ոչ միայն մասնաւոր գիտուններ , այլ
 նաւ մեծամեծ տէրութիւնները ի-
 րարմէ օրինակ առնելով , թագաւո-
 րական ծախքով վարժապետներ դը-
 րած են հայերէնի համար՝ երեւելի
 քաղաքներու մէջ , ինչպէս Վարդի ,

Պեռլին, Փեթրպուրկ, Սոնաքոյ, Լուվեն, Տորփաթ, և ուրիշ տեղեր։ Եւ բանս հարկաւ մեծ ուրախութե պատճառ պիտի ըլլայ մեր ազգին, որ մեր լեզուն, պատմութիւնը, գրականութիւնը, և ամէն գեղեցիկ յատկութիւնները օրէ օր աւելի ծանօթ կ'ըլլան ամենուն, ու ասանկով Եւրոպացիք իրենք կը սրբապրեն իրենց հին ու նոր հեղինակներուն ծուռումուռ խօսքերն ու կարծիքները որ տուած էին Հայոց ու Հայաստանի վրայ։ Սէկ կողմանէ ալ աս մեծ ու փափաքելի օգուտը կ'ունենանք Եւրոպացւոց հայասէր ու հայերէնագէտ ըլլալէն, որ եթէ ինչուան հիմա կը գտնուին մեր ազգին մէջ այնպիսի անձինք որ ազգային լեզուն, պատմութեանը և աշխարհագրութեանը տեղեակ չըլլալով՝ կ'արհամարհեն իրենցը, և կը գովեն միայն օտարներունը, գէթ ասկէ ետքը՝ օտար ազգաց հայասիրութենէն խսնելով՝ կը ջանան իրենք իրենց սեպհական պարծանքը ուրիշի չթողուլ, և գոնէ աս կողմանէ ուրիշներէն վար չմնալ։ Եթողու որ աս կողմանէ ալ մինչև 'ի սպառ կատարուի մեր ազգին վրայ ան ցաւալի աստուածային վճիռը՝ որ ատենով հրէից ազգին վրայ որոտաց ու կատարեց Բսողած, թէ՛ «Օ աշխարհ ձեր առաջի ձեր օտարք կերիցեն»։

Բոլոր հայագէտ Եւրոպացւոց մէջ երկու հոգի ելան մօտ ատեններս՝ որոնց մէկը իր անգիւտ ու հրաշալի տաղանդովը, մէկալը իրեն բարձր աստիճանովը մեր ազգին մեծ պատիւ ըրին՝ լեզունիս սորվելով։ Բըջինն է Լորտ Պայրն անունով հռչակաւոր անգղիացի բանաստեղծը, որ Վենետիկ բնակած ժամանակը մեր լեզուն սորվելու ետեւէ եղաւ, և այնչափ վարժեցաւ որ չափաւորապէս կը հասկընար պարզ շարադրութիւնները, և անգղիարէն կը թարգմանէր։ Բայց աս կարգէ դուրս մարդուն վրայ կ'արժէ որ ուրիշ անգամ տեղնիտեղը խօսինք։ — Երկրորդն է Լեքքայի հի-

մակուան դուքսը Լարոլոս Պուրպոն, որ իր բնական սրամտութեանը հետ՝ արեւելեան վառվռուն մտածութիւնները միացուցած ըլլալով, սէր ձգեց նաև մեր լեզուն վրայ։ մեր վսեմ երգերուն և աղօթքներուն մէկ քանի թարգմանութիւններէն մեծ համարում առաւ մեր գրականութեանը վրայ, ու նախ հոս Վենետիկ սկսաւ մէկէն սորվիլ՝ զարմանալի յաջողութեամբ ու ճիշդ և մաքուր հնչմամբ։ հիմայ ալ իր պալատին մէջ քաջ հայագէտ անձէ մը դաս կ'առնէ ամէն օր։ Լ'Տ, որչափ քաղցր միսթարութիւն է ազգասէր սրտի մը համար, որ գոնէ հինգ-հարիւր տարիէն ետքը՝ թագաւորող անձի մը բերնէ լսէ իր թագաւորներուն և իշխաններուն ատենով բանեցուցած լեզուն...

Երեսնամէ դուրս հին և նոր հայագէտներուն վրայ համառօտ գիտելիքները հոս կը բովանդակենք։

Բաջին հայագէտ եւրոպացին է Բարթոլոմէոս պոլոնիացի լատին եպիսկոպոսը, որ 1316^{ին} Հայաստան եկաւ, Զովհաննէս Բոնեցիէն հայերէն սորվեցաւ, անոր հետ մէկտեղ քանի մը գրքեր թարգմանեց լատինէ հայերէն, և ինքն ալ շատ քարոզներ շարադրեց որ ինչուան հիմա ունինք։ Երեսնամէ ժամանակ որ մեր ազգին մարմնաւոր իշխանութիւնը օտար տէրութեանց բռնութենէն սաստիկ տրկարացեր էր, և հոգեւոր իշխանութիւնը տգէտ առաջնորդներու ձեռք սկսեր էր իյնալ, աս սրբաւիպ եպիսկոպոսին խաղաղասէր և իմաստուն բնաւորութիւնը քիչ օգուտ ըրաւ մեր ազգին։ մանաւանդ թէ կռուասէր ու տգէտ մարդիկ քանի մը բան սորվելով իրմէ՝ սկսան իրենց ազգակից եղբարցը հետ կռուրտիլ, և մեծամեծ փնտներ ընել ազգին։ Բայց շատ խելացի անձինք ալ ան գեղեցիկ ու ազնիւ ծաղիկէն իմաստութեան անոյշ մեղրը քաղելով, ազգին մէջ ճիշդ և ուղիղ տրամաբանութե օճը մը ցրնելու պատճառ եղան։

Ինչէ ետքը ինչուան 1700^{էն} սկիզբները իրարմէ աւելի կամ պակաս հայերէնագէտ սեպուեցան Ֆրանչիսկոս Ռիվոլա, Պողոս Փիրումալ, Կըղեմէս Ղալանոս, Յակոբ Սիլոթ, և Սթեփանիս Սէյգիէր Լաբրոզ։ Իսոնց ամենուն ալ հայագիտութիւնը կիսկատար ու շատ պակասաւոր էր, ինչպէս որ յայտնի կ'երևնայ իրենց տպած գրուածքներէն։ — Ռիվոլան հայերէն քերականութիւն մը ու բառարան մը տպեց, մէկը Սիլան՝ մէկալը Փարիզ, երկուքն ալ մէկմէկէ խառնակ ու պակասաւոր։ — Փիրումալը չորս տարի հայաստան կենալէն ետքը՝ Փիլիպպոս կաթողիկոսին ազաւանքովը Եջմիածնայ վանքին մէջ լատիններէնի և զանազան գիտութեց դասատուութիւն ըրաւ։ Իսոր աշակերտներէն երկու իրեք հոգի եղան՝ որ իրենց վարժապետէն աւելի թեթեւ ու ծանծաղամիտ գտնուելով, ուղեցին մեր լեզուն ալ բոլորովին լատիններէնի նմանցընել. և ասոնք են Ռսկան վարդապետը, Սարգան Յունանեան և Յակոբ Հոլով։ — Կըղեմէս Ղալանոսը որչափ որ աւելի ետեւէ եղաւ հայերէնի, ու հայոց վրայ տեղեկութիւններ տալու Եւրոպացոց, այնչափ ալ աւելի քար գայթակողութե եղաւ ուրիշ հայերէն չգիտցողներուն. վասն զի ասոնք չափազանց վստահութիւն ունենալով անոր հայագիտութեանը վրայ, ստոյգ տեղեկութիւններուն հետ անստոյգներն ալ օրինակեցին, ու մէջերնին տարածեցին։ — Սիլոթին ալ հայագիտութիւնը Ղալանոսինէն վար չմնար. բայց ասոր բառարանը աւելի ճիշդ է։ — Լաբրոզ բազմահմուտ գաղղիացին, որ Պըրուշի թագաւորին գրքապետն էր, հռչակաւոր հայագէտներուն մէկն եղաւ, և իր անունովը Եւրոպացոց աւելի հետաքրքրութիւնը շարժեց՝ հայերէնի ետեւէ ըլլալու։

Իսոնցմէ ետեւ հայերէնի տեղեակ եւրոպացին եղաւ Վուլիէլմոս Սիլվիո Ֆրուա գաղղիացին, որ շատ մեծ

համարմունք ունէր մեր գրականութեանը վրայ։ Իսոր աշակերտն էր Սիմոն Լուստէ ազնիւ և պատուական քահանան, որ քսան տարիի չափ հայերէնի ետեւէ ըլլալէն ետքը՝ Վաղղիոյ թագաւորին յանձնարարութեք եկաւ մեր Սիմեոնիկի վանքը, ու երկու տարի հոն կատարեալագործելով իր հայագիտութիւնն ու շինած բառարանը, դարձաւ Վաղղիա ու հոն վախճանեցաւ. իսկ բառարանը ինչուան հիմա ձեռագիր մնացած է։ — Երևելի հայագէտներէն մէկն էր նաև Յովակիմ Ըրոտէր գերմանացին, որ հայերէնը լատիներէնի տարբերակով լսողով, ու Լուսիան Եւրոպէն գտնէ անունով քերականութիւն մը շինեց՝ շատ հմուտութե ու աղէկ բանագատութեամբ։ Իսոր օգնութեամբը հայերէն սորվեցան նաև երկու անգղիացի եղբարք՝ Վուլիէլմոս և Վալորգ Սիլոթն ըսուած, որ Եւրոպացոցն պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը լատիններէն թարգմանեցին. և աս իրենց աշխատանքովը այնպիսի մեծ արդիւնք ունեցան՝ թէ մեր ազգին և թէ Եւրոպացոց առջևը, որ արժանապէս աչք գոցելու է իրենց մէկ քանի սխալներուն։

Վանք մեր դարուն մէջ անուանի եղած եւրոպացի հայագէտներուն։ Եւրոպացի Պոնափաութիւն կայսերութեան օրերը Փարիզ գտնուելով Ըահան Ջրպետեան մերազգի վարժապետը, դիւրաւ ծանօթացաւ Եւրոպիոյնին՝ որ մեր ազգէն շատ կտրիճ թիկնապահներ ունէր քովը. և Եւրոպիոյն սահմանեց որ ինչպէս ուրիշ արևելեան լեզուաց՝ նոյնպէս ալ հայերէնի համար մասնաւոր վարժապետ մը դրուի թագաւորական գրքատան քովը, տարին հինգ հազար Փրանք թողակով. և առաջին վարժապետ եղաւ նոյն պարոն Ջրպետը։ Իսոր աշակերտներուն մէջ խիստ տնուանի եղաւ Սէն-Սաւաթէն գաղղիացին, որ արդէն ուրիշ արևելեան լեզուներ գիտնալովը, և աղէկ մատենագրութե ոճ ունենալովը, Եւ-

